

Szimbolikus beszéd és „Z” mint jelkép

„A szimbólumok használata primitív, de hatásos módja a nézetek kinyilvánításának. Egy embléma vagy zászló használatával – azzal a céllal, hogy szimbolizáljon valamely rendszert, nézetet, intézményt vagy személyiséget – rövidebb úton juthatunk el az emberek tudatáig.”^[1]

ABSTRACT

The repressive measures on the symbols of totalitarian regimes are still to be tested whether the signs of dictatorship can be determined precisely, and whether beyond their exclusive definition, what actions are possible or necessary in borderline cases. Since the freedom of expression provides a high degree of protection for symbolic speech, following the reasoning of István Kukorelli, we support a restrictive interpretation with respect to a newly emerging ‘symbol’.

Keywords: symbolic speech ■ freedom of expression
■ symbols of totalitarianism

A szimbólumok és jelképek az emberi kommunikáció természetes elemei. Az emberi beszéd, a nyelvünk jelek sorát jelenti, és a kommunikáció ezen jelek és a mögöttük levő jelöltek összekötésével, megértésével válik lehetségessé. „A jel lehet szimbólum [...] a jelölt tárgyra úgy utal, hogy általános eszméket társít egymással; a szimbólumot úgy értelmezzük, mint ami a tárgyra utal. A szimbólum értelmező híján elveszíti azt a jellegzetességét, amely őt jellé teszi.”^[2] A jelképek, szimbólumok értelmezése a működésük közegében valósul meg, hiszen a társadalmi kontextus – ami a nyelvet létrehozta, fejleszti – lesz az, amely különféle információkkal,

[1] West Virginia State Board of Education v. Barnette, 319 US 624 (1943).

[2] Zsuffa, 1993, 361.

társadalompszichológiai hatásmechanizmusokkal kialakítja a megértést lehetővé tevő „közmegegyezést”. Tulajdonképpen ugyanazt tudjuk az általánosan használt szimbólumokról (nemzeti lobogó, egy emoji vagy a bajnokcsapat címere), mégis, ezen szimbólumok, akárcsak a nyelvi jelek alkalmazásának sokszínűségében az emberi kreativitás és művészi alkotás legértékesebb eszköze rejlik.

A szimbólumok jelentéstartalmát ilyen módon a társadalmi folyamatok alakítják ki, annak megváltoztatásához természetesen sok esetben hosszú idő szükséges. Roppant fontos kérdés tehát, hogy a jog miképp viszonyul ehhez. Annak kifejtésétől eltekintek, hogy a jog mint nyelvi konstrukció maga is jelek sora, s mint ilyen, eredményezi a jogértelmezés intellektuális kihívását. Itt arra szeretnék inkább utalni, hogy a jog egyes jelképeknek, szimbólumoknak határozott jelentéstartalmat tulajdonít.

A szimbólumok csak részben jelennek meg a nem normatív joganyagban. Erre hozhatjuk példaként, amikor az Alaptörvény a zászló színeit „értelmezi”: a piros szín az erő, a fehér szín a hűség, a zöld szín a remény jelképe (Ld. Alaptörvény, I) cikk (2) bek.). Kvázi normatív szintre emeli viszont az Alkotmánybíróság a nemzeti jelképek jelentését: „A nemzeti jelképeknek tehát kettős jelentéstartalmuk van: egyrészt az államiság, az állami szuverenitás külső megjelenítési formáinak tekinthetők, másrészt a nemzethez mint közösséghez való tartozás kinyilvánításának az eszközei is. E szimbólumokat a törvényben meghatározott feltételek mellett a közösség tagjai, természetes és jogi személyek is széles körben használhatják és használják, kifejezve ezzel a magyar nemzethez vagy a magyar államhoz – vagy mindkettőhöz – tartozással kapcsolatos meggyőződésüket.”^[3]

Erősen normatív tartalom fűződik a büntető törvénykönyvi tényállásba foglalt önkényuralmi rendszerek jelképeihez, amennyiben a megnevezett jelképek – horogkereszt, SS-jelvény, nyilaskereszt, sarló–kalapács, ötágú vöröscsillag – egyértelműen a Magyarország és a magyar társadalom által megtapasztalt diktatórikus rendszereket, azok embertelenségeit jelentik, ezek nyilvános használata a hazai joggyakorlat szerint „általában” tényállásszerű volt; korrekciót az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéletei tudtak elérni.^[4] Sajátos a helyzetük a további, önkényuralmi rendszerekhez köthető, de nem „tényállásszerű” szimbólumoknak: például a fasiszta vesszőnyaláb, a nyilasok által használt árpád-sávós zászló vagy a diktatúrák fegyveres szervezeteinek egyenruhái, a náci karlendítéses köszöntés, a politikai-ideológiai doktrínák (fajelmélet, osztályharc), a jeles naptári napok (április 4., május 1., november 7. stb.).

Nyilván a jelkép absztrakciós szintje meghatározhatja, milyen jelentésrétegeket találunk mögötte. Május 1. dátumát a munkásmozgalmi ideák demokratizmusá némileg képes volt megtisztítani a kommunista rendszer által ráakódott rétegektől. Egy ötágú csillag akár gyerekjátékokon, söröscímkén, munkásmozgalmi szónok zakóján, de kommunista címeren, sátánista rituálékon és hatályos

[3] 13/2000. (V. 12.) AB határozat, Indokolás IV.2. (Előadó alkotmánybíró: Strausz János, Kukorelli István).

[4] Smuk, 2019, 2.

állami jelképekben egyaránt megjelenhet, tulajdonképpen színétől függetlenül bármelyik asszociációra alkalmas módon. Ebből származik az interpretációs kihívás: az adott szimbólum immár több üzenetet hordoz, és kontextustól, értelmezéstől vagy kommunikációtól függően többféle dekódolása lehetséges. Az ehhez szükséges ismerettel természetesen (különösen a büntető) a jogalkalmazónak rendelkeznie kell, és az adott helyzet megítélésakor a jelképek jelentésrétégeit, lehetséges üzeneteit eszerint kell feltárnia.

A szimbólumokkal való véleménynyilvánítás éppúgy a szólásszabadság alkotmányos védelme alatt áll, mint a „hagyományos beszéd”. Sőt, mivel ebben többnyire az üzenetrétegekkel való kreatív szellemi játék nyilvánul meg, az emberi alkotóképességben rejlő különös érték különös védelmet kellene élvezzen. Igaz, ez a kreatív szellemi játék a mások jogait és a köznyugalmat sértő üzenetek létrehozásában is produktív lehet. Az egyes (önkéntes) szimbólumok tilalmának igazolása részben a szélsőséges megnyilvánulások és a gyűlöletbeszéd visszaszorítását, részben a totalitárius rendszerek elítélését és visszatérésük megakadályozását magában foglaló diskurzus része. Ezen, általánosabb célok az egyének jogainak és a közrendnek a védelmét szolgálják. Hasonlóképp alkalmazható a véleményszabadság korlátozásának igazolása a nemzeti jelképek megsértésének tilalma kapcsán: ezek a jelképek szintén közösségek és egyének (demokratikus) azonosulását vívták ki, és védelemre méltó alkotmányos értéket jelentenek meg.

Sajátos történeti kontextust olvashatunk ki Kukorelli István külön- és párhuzamos véleményeiből, amelyeket a 13/2000. (V. 12.) AB határozathoz és a 14/2000. (V. 12.) AB határozathoz fűzött. Az önkényuralmi jelképek büntetőjogi tilalma ellen úgy érvelt: „A szólásszabadság korlátozásával sehol sem sikerült megfékezni a totalitárius eszmék terjedését, ahol pedig az antidemokratikus erők hatalomra kerültek, nem a véleményszabadság segítette őket uralomra.” A nemzeti jelképek védelme esetén kiemelte, hogy „Nem minősíthető ugyanis társadalomra veszélyesnek önmagában a nemzeti jelképeket érintő negatív vélemény kifejezése, a tudományos bírálat, de még az olyan művészi kifejezés sem, amely a jelképeket meghökkenítő módon értékeli vagy azokat sajátos szemléltető eszközként használja. A szólásszabadság, a művészi kifejezés szabadsága és a tudomány szabadsága ennyiben elsőbbséget élvez a nemzeti jelképek büntetőjogi védelmével szemben.”

Jelen dolgozat és Kukorelli István 70. születésnapjának évében Európa népeinek talán legfontosabb történelmi élménye a háború a szomszédunkban. Ennek a háborúnak sajátja néhány olyan jelenség, amelyet a 20. századig tapasztalt háborúkról tanultunk: propaganda, demokratikus és nem demokratikus rendszerek erőpróbái, értékviták, valamint a mindezeket sűrítő jelképek használata. Az orosz–ukrán háborúban az orosz hadtesteken, járműveken és máshol is egy nagy, felfestett „Z” betű jelent meg, amelynek eredete némileg homályos (a saját légi támogatás számára megkülönböztető jelként is értelmezték), mégis nagy karriert futott be az egész világon. Egyrészt maguk az oroszok is felvállalták, noha nem államilag hivatalos formában, másrészt az európai és amerikai kultúr-

körben spontán társadalmi mozgalommá vált az attól való elhatárolódás. Több cég szüntetett meg Z-vel jelzett terméket vagy brandet, és még Zorro emléke is kihívás elé került.^[5]

Amennyiben ezt az elhatárolódási hullámot tekintjük, az önkényuralmi jelképek használatával kapcsolatos alkotmányos-büntetőjogi alapállásunkból fakadóan a következő megállapításokat tehetjük.

Az adott történelmi szituációban, a mediatisált politika és a tudatosan formált *social media* kommunikációs közegében könnyen keletkeznek „jelképek” és „idolok”. Ezek tartósan csak kevés esetben tudnak a közvélemény felszínén maradni, és a társadalmi kollektív tudatba beépülni (az ún. celeb-hatás épp a pillanatot kívánja csak megragadni). Ilyenformán az állami, jogi normára emelt tilalom nyilvánvalóan nem indokolt. Ehhez, tehát a „Z” betű önkényuralmi jelképpé válásához világos kapcsolatot kellene kimutatni a szimbólum és a diktatórikusnak minősítendő rendszer vagy állam között.

A jelképhasználattal kapcsolatos társadalmi mozgalom viszont arra mutat rá, hogy a közvéleményben lehetséges kialakuljanak olyan ellenreakciók, amelyek állami beavatkozás nélkül, akár tisztulási folyamatot is eredményezhetnek. Ehhez idézhető az Alkotmánybíróság némiképp naiv hivatkozása a „*markertplace of ideas*” hatásra, 1992-ből: „Politikai kultúra és egészségesen reflektáló közvélemény csakis öntisztulással alakulhat ki. Aki tehát gyalázkodik, magát bélyegzi meg, s lesz a közvélemény szemében »gyalázkodó«. A gyalázkodásra bírálatt kell hogy feleljen.”^[6]

Kétségtelen ugyanakkor, hogy a mediatisált társadalmunkban az államin kívül is rendkívüli nyomásgyakorlás jöhet létre (ld. az ún. *cancel culture*-jelenség). Ezen „társadalmi zsarnokság” nyomasztó hatása nem kevésbé fullasztó, de mégis, itt sem az állami szóláskorlátozó fellépésben látjuk a megoldást. Bibó István szavait Kukorelli István idézi: „Abban a görcsös félelmi állapotban, mely elhiszi, hogy a szabadság előrehaladása veszélyezteti a nemzet ügyét, nem lehet élni a demokrácia javaival. Demokratának lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint nem félni: nem félni a más véleményűektől, a más nyelvűektől, a más fajúaktól, a forradalomtól, az összeesküvésektől, az ellenség ismeretlen gonosz szándékaitól, a lekicsinyléstől és egyáltalán mindazoktól az imaginárius veszedelmektől, melyek azáltal válnak valódi veszedelmekké, hogy félünk tőlük. (...) [A] félelem, a veszély állandó érzésében szabállyá vált mindaz, amit az igazi demokráciák csak az igazi veszély óráiban ismernek: a közszabadságok megkurtítása, a cenzúra, az ellenség 'bérenc'-einek, az 'áruló'-nak a keresése, a mindenáron való rendnek vagy a rend látszatának s a nemzeti egységnek a szabadság rovására való erőltetése.”^[7]

[5] Telex: Ki gondolta volna..., 2022.

[6] 30/1992. (V. 26.) AB határozat.

[7] Különvélemény a 14/2000. (V. 12.) AB határozathoz.

IRODALOM

- 30/1992. (V. 26.) AB határozat.
- 13/2000. (V. 12.) AB határozat, Indokolás IV.2.
- Kukorelli István különvéleménye a 14/2000. (V. 12.) AB határozathoz.
- Smuk Péter: Az önkényuralmi rendszerek jelképei és a használatukat tiltó jogi szankciók rendszere. In: *In Medias Res*. 2019/2. sz.
- Telex: Ki gondolta volna, hogy 2022-ben megszületik egy jelkép, amit a horogkereszthez hasonlítanak?, 2002. (Szerző: Rovó Attila). (Elérhető: <https://telex.hu/kulfold/2022/04/18/z-betu-szimbolum-jelkep-betiltas-haboru-orosz-ukran>. Letöltés ideje: 2022.05.13.).
- West Virginia State Board of Education v. Barnette, 319 US 624 (1943).
- Zsuffa Zoltánné (1993): *Gyakorlati magyar nyelvtan*. Panem–Akkord, Budapest.

•
Bibó István portréja

A műalkotást Szerényi Gábor grafikusművész 2022-ben, Kukorelli István 70. születésnapjára készítette